

markánsabban jelennek meg a Habsburg-hatalom érdekeit is figyelembe vevő diplomaták. Az 1590-es évek után készült beszámolókból mind fontosabb szerepet kapnak – különösen az Erdéllyel foglalkozó részekben – a művelődéstörténeti részletek: az életmód, az öltözködés, a kultúra szerepének vagy épp hiányának jellemzése, mindezeket összevetve saját országuk szokásaival. Egyes történelmi eseményekről, így pl. a világszerte nagy visszhangot kiváltott 1686-os győzelemről, Buda visszafoglalásáról szólva részletesen foglalkozik a szerző a harcot megörökítő irodalmi, költői művekkel is.

A Habsburg jelenlét a követek tudatában egyre jelenvalóbb, attól kezdve, hogy az erdélyi fejedelemség vagy Zrínyi Miklós és az ország érdekei szembekerültek a dinasztia érdekeivel. A követnek talán épp azok a fejezetei a legtanulmányosabbak, amelyekben a szerző „a nemzeti érdekek védelmének” olasz értelmezését mutatja be a külső szemlélők, a Habsburg-érdekekhez így vagy úgy kötődő követek jelentéseiben (a Zrínyi-kép, a Nádasdy-féle összeesküvés áldozatainak megítélése stb.). Természetszerűen érvényesül ugyanezen szemlélet a Rákóczi-szabadságharc ábrázolásában is. Az olaszok felfogása csak akkor módosult, amikor szabadságuk védelmében ők is szembekerültek a Habsburgokkal. A két nép nemzeti mozgalmainak azonosítása ekkor tette lehetővé a sorsközösség felismerését, mint arról korábbi köteteiben éppen Jászay Magda számolt be.

A történelemben kevésbé járatos olvasó is eligazodik a bőséges kommentáryagot felvonultató, mintaszerű jegyzetekben, amelyek ugyancsak számos művelődéstörténeti, irodalmi vonatkozást tartalmaznak.

Az olasz–magyar kapcsolattörténet újabb fejezetét feldolgozó kötet nemcsak sok tanulsággal szolgál, hanem élvezetes olvasmányt is nyújt a régi korok iránt érdeklődőknek, mert nemcsak történelmünk jelentős mozzanatairól, hanem a korabeli hazai életéről is képet ad, mégpedig külső szemlélők gyakran hitelességre törekvő ábrázolásában. A kötet másik érdeme, hogy megvilágítja az egykorú olasz közvélemény Magyarország-képének alakulását, amelynek egyes elemei máig is élnek.

T. ERDÉLYI ILONA

Marion Kintzinger: *Chronos und Historia, Studien zur Titelblattikonographie historiographischer Werke vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 1995. 369. /Wolfenbütteler Forschungen 60./

A képi szimbólumok, allegóriák és emblémák kiemelkedő szerepe a kora újkori irodalom történetében általában ismert, hasonlóan ahhoz a sokrétű kapcsolatrendszerhez, amely az antik, a középkori és a humanista irodalmi hagyományt fűzi össze a korszak szimbolikus ikonográfiájával. A terület egyik közelmúltban felfedezett, kevésbé látványos forráscsoportját a különböző műfajokhoz fűződő címlap-illusztrációk alkotják. Ezekkel az illusztrációkkal önállóan foglalkoztak többek között a természettudományi és közjogi művekben, a mese- és prédikációgyűjteményekben, a retorikai traktátusokban és a *Bibliothèque bleue* kiadványaiban. A kor irodalmi alkotásai közül a címlapmetszetek fontos szerepet játszottak például Friedrich Spee *Güldenes Tugend-Buchj*ának és *Trutz-Nachtigalj*ának kiadásában, Grimmelshausen több művének, így mindenekelőtt a *Simplicissimus* elterjedésében és Abraham a Sancta Clara *Mercks Wienn* című prédikációjának népszerűségében. A vizsgálatok közös tanulsága, hogy a címlap-illusztráció mint a keretszövegek programatikussága része összetett szemantikai együttesként értelmezhető, amely fontos szerepet tölt be a szerző-mű-kiadó-olvasó közti kapcsolatban, s differenciált funkciói révén nem elhanyagolható tényezője lehet a művek hatástörténetének.

Ez a felismerés is ösztönözhetette a bochumi egyetemen 1990-ben elfogadott disszertáció szerzőjét arra, hogy munkája középpontjába a kora újkori historiográfiai irodalomban megjelent címlap-illusztrációk meghatározott csoportját állítsa. A kínáló lehetőségek közül Marion Kintzinger azt választotta, hogy egy páratlan történeti könyvtár, a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek „Historica” állományában és kapcsolódó részeiben fellelhető művek címlap-illusztrációit vizsgálja. Mivel a hagyományos címleírás gyakorlat miatt egy ilyen típusú munka nem alapulhat bibliográfiákon és katalógusokon, a könyvtár korábbi igazgatójának nagyvonalú raktárhasználati engedélye tette lehetővé a megfelelő állományrészek helyszíni tanulmányozását és a

nagyrészt korabeli tematikus csoportosításban őrzött kötetek darabonkénti kézbevétele. A wolfenbütteli gyűjtemény története önmagában is garantálja a feltárt anyag reprezentativitását. A forrásfeltárás során Kintzinger több mint 35 000 kötetet tekintett át, s ezekből került ki az a kb. 340, Kronosz és/vagy Históriai ábrázoló címlap-illusztráció, amely a munka alapjául szolgált, s amelyek közül mintegy kétszázak a fényképét a kötet is tartalmazza. A forrásanyag körülhatárolását megnehezítette, hogy a korabeli historiográfiaértelmezés miatt nem mindig vonható meg élesen a határok az érintkező műfajok között. Másfelől a címlap-illusztrációt a szerző gyűjtőfogalomként értelmezte, s a tulajdonképpeni díszcímlapok és címlapelőzések mellett bevonta a vizsgálatba azokat az ábrázolásokat – így pl. a kiadói szignetteket – is, amelyek a címlapon vagy a címlap után és a mű előtt kaptak helyet. Az értelmezésben hasznosított további források közül megemlíthetők Cesare Ripa *Iconologia*ja különböző kiadásainak História-leírásai, az emblematika, az asztrológia, a színjátszás és a különféle ünnepi reprezentációk História-ábrázolásai, valamint az adott művek bevezető szövegei.

Módszerét tekintve a munka meghatározott forráscsoport alapján végzett, tematikus ikonográfiai vizsgálat, amely azonban túllép a szűkebb értelemben vett ikonográfiai, ikonológiai célkitűzésen, amennyiben művészet- és könyvtörténeti, továbbá irodalomszociológiai és historiográfiai szempontokkal egészül ki. A História- és Kronosz-ikonográfiát Kintzinger a kora újkori történeti gondolkodás és időértelmezés forrásoként kezeli. Erre az ad lehetőséget, hogy a két szimbolikus alak ábrázolásmódjának, a lapok motívumállományának és kompozíciójának változása jelzi a közlési szándékok többretegűségét, a historiográfiai érdeklődés koncepcionális módosulását és felvilágosítást ad az olvasóközönségről. Az elemzés fő lépései minden grafikai lap esetében a következők: 1. a figurák ábrázolási és jelentéshagyományának feltárása, 2. az adott mű és a cípellusztráció kapcsolatának rögzítése, 3. a kép jelentéstegeinek és -módosulásainak meghatározása a mindenkori történeti és képzőművészeti kontextus figyelembevételével.

História és Kronosz ikonográfiájának egyik alapvető különbsége Kintzinger szerint abban

ragadható meg, hogy míg Kronosz csak ritkán keveredik más megszemélyesített alakokkal, így pl. Occasioval, História ikonográfiája kevésbé rögzített, s jóval nyitottabb a szimbiózisra más allegóriákkal. Az idő jellegzetes allegóriája a XVI. században a kaszát és homokórát tartó, kecskelábú Kronosz, akit ekkor többnyire önmagában ábrázoltak. Ezt követően önállósága fokozatosan megszűnt, a História szolgájaként vagy segítőjeként jelent meg, s a Kronosz hátán író História volt a leggyakoribb képtípus. A XVII. század utolsó harmadában egy új ábrázolási mód tűnt föl: Kronoszt ekkor többnyire a kronológia segédtudományának megszemélyesítőjeként ábrázolták, s a História munkájának forrásait szimbolizáló antik maradványok helyét a többi segédtudomány szimbólumai vették át. A XVIII. században a komplex ikonográfia egyszerűsödött, a művészi igény csökkent, s Kronosz alakja gyakran pusztá díszítő elemmé alakult át. Emellett História a XVI. század utolsó harmadától nagy számban tűnt fel Prudentia, Victoria és Veritas allegóriáinak társaságában, s a História–Kronosz–Veritas és a História–Kronosz–Fama figurációk egészen a XVIII. századig fennmaradtak. História ugyanakkor viszonylag ritkán kapcsolódott össze különféle vallási szimbólumokkal.

A disszertáció negyedik fejezete az egyik legjelentősebb XVII. századi német periodika, a Matthaues Merian által kiadott híres *Theatrum Europaeum* 21 kötetének díszcímlap-sorozatát elemzi. A historia litteraria szempontjából sem közömbös kortörténeti mű illusztrációs anyaga a képi elemek változásának tanulmányozása mellett jó lehetőséget kínál a lapok előállításai körülményeinek, a szerző, a kiadó és a metsző szerepének, továbbá a befogadói elvárások figyelembe vételének vizsgálatára. A döntően polgári közönségnek szánt sorozat gazdagon illusztrált címlapjai, a szignifikáns idő- és történelemszimbólumok pontosan jelzik a folyamatot, melynek során a tényeket előtérbe állító kortörténetírás nagymértékben hozzájárult a korszak historiográfiájában érvényes retorikai ideál háttérbe szorításához. Az ötödik fejezet a képszerűket, az ábrázolt alakok és a használati kontextus elemzése alapján a történetírás funkcióit állítja középpontba, melyek közül a tanítás, az erény növelése és a fennálló társadalmi rend

stabilizálása emelkedik ki. A díszcímlapokon megjelenő funkciómeghatározások alapján az utolsó fejezetben Kintzinger nyomon követi a különböző historiográfiai műfajok elkülönülését, s az eddignél jobban láthatóvá teszi a humanista, az enciklopédikus és a kritikai történeti gondolkodás alakulásának és módszertani fejlődésének ösztönzőit, szerkezetét, területi és időbeli sajátosságait. A lapok bemutatják a történelem alaptudománnyá válásának folyamatát és a nemzetről mint a történelem alanyáról vallott elképzelésnek a kialakulását, s világosan jelzik a mecénások és a befogadók feltételezett elvárási horizontját, a befogadói kör folyamatos bővülését és abban az egyes társadalmi rétegek szerepét.

Az elmondottak csupán kiragadott szempontjai egy olyan komplex összehasonlító elemzésnek, amely az irodalomtörténész számára is tanulságos bemutatását adja a képi toposzokban való gondolkodás eddig feltáratlan mechanizmusainak. Túl a História-ikonográfia és a történeti gondolkodás kapcsolatára vonatkozó elmélyült fejtegetéseken, az irodalomtörténészt ez a vizsgálat egyrészt azért érdekelheti, mert a történelemfogalomnak és a történelem alanyáról vallott koncepciónak a História-ikonográfia tükrében itt megrajzolt változása egyik alapfeltétele volt a modern irodalomtörténet kialakulásának. Másfelől mivel a XVI–XVIII. századi historiográfiai művek jelentős része irodalmi, retorikai teljesítményként is értékelhető, az irodalomtörténet számára sem közömbös, hogy a korszak történeti irodalma milyen képi retorikai szerkezetek kíséretében jutott el az olvasóhoz. Az időtematika kiemelkedő jelentősége a korszak költészetében és drámairodalmában ugyanúgy ismert, mint az emberi történelem egészének történetfilozófiai ihletésű epikus és drámai feldolgozásai, valamint a történelem hasznáról szóló, széles körben használt exemplumok és toposzok, az irodalom és a historiográfia műfajaiban megjelenő történelem- és időtudat összehasonlító vizsgálata azonban még csak a kezdeteknél tart. A kötet végül ráirányítja a figyelmet a könyvillusztráció irodalom- és művészettörténeti kutatásának meglehetősen elhanyagolt területére, s ezzel hozzájárul az irodalom és a képzőművészet kapcsolatrendszerének vizsgálatában ma még nagyrészt hiányzó elméleti, módszertani alapok megerősítéséhez.

TÜSKÉS GÁBOR

Brigitte Weiske: Gesta Romanorum. I. Untersuchungen zu Konzeption und Überlieferung. Bd. II. Texte, Verzeichnisse. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1992. 215, 189. /Fortuna Vitrea 4./

Az egyik legnépszerűbb késő középkori exemplumgyűjtemény, a *Gesta Romanorum* keletkezéstörténete, szövegállománya és hagyományozódása több mint száz éve foglalkoztatja a filológiai, az irodalomtörténeti és a folklorisztikai kutatókat. A gyűjtemény átfogó értelmezése a tisztázatlan kérdések sokasága miatt Hermann Oesterley alapvető vizsgálatait óta lényegében máig hiányzik. Mint ismert, a legnehezebb problémákat a homályos keletkezéstörténet, a GR és a korabeli gyűjtemények viszonya, a kiterjedt szöveghagyomány, az összeállítás állandóan módosuló szerkezete, valamint az exemplumok és magyarázatok variabilitásának eltérő mértéke jelentik. Új lökést adott a kutatásnak Walter Röhl 1988-ban megjelent tanulmánya, amely hosszú idő óta először foglalkozott behatóan a latin GR hagyományozódásával.

Röhl tanulmánya mellett Brigitte Weiske munkáját a Fortuna Vitrea sorozat egyik szerkesztője, Burghart Wachinger ösztönözte elsősorban. A tübingeni egyetemen 1990-ben elfogadott doktori értekezés első része a hagyományozódás, a származás és a datálás megoldatlan kérdéseit tárgyalja, miközben nyomon követi a gyűjtemény bővülését, megállapítja a tematikus párhuzamokat, kapcsolatot keres más exemplumgyűjteményekkel, s a latin kéziratok mellett behatóan foglalkozik a német szöveghagyománnyal. A második rész kísérletet tesz a gyűjtemény alapjául szolgáló értelmezési rendszer meghatározására. Itt olyan kérdésekre keres választ, hogy a GR mennyiben fogható fel egységes gyűjteményként, mi jellemzi a magyarázatok értelmezési technikáját, milyen az elbeszélő és az értelmező részek viszonya, s állást foglal a keletkezést meghatározó eszmei háttér, a szerzőség és a szándékolt recepció sokat vitatott kérdéseiben. Az első kötet függelékében 68 alaptörténet regesztája segíti a tájékozódást. A második kötet négy jól kiválasztott szöveg változatait közli párhuzamosan, s ezzel igazolja a kéziratcsoportok módosított osztályozását és az értelmezési rendszert érintő következtetéseket.